

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ВИРОБНИЧА ТИПОЛОГІЗАЦІЯ СЕЛЯНСЬКОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПІДПРИЄМСТВА В УСРР У 20-х рр. ХХ ст.

Стаття присвячена дослідженню організаційно-виробничої типологізації селянських господарств в УСРР у 20-х рр. ХХ ст. Велика увага приділяється вивченню організації виробничої діяльності, впливу забезпеченості робочою силою, землею на тип селянського господарства. Авторка доводить, що принцип підприємництва селянського двору полягав в самобутності організації саме виробничого процесу, а не у підпорядкуванні господарства винятково випуску товарної продукції.

Ключові слова: селянське господарство, організація виробництва, селяни, соціально-виробничі потреби, сільськогосподарське підприємство.

Статья посвящена исследованию организационно-производственной типологизации крестьянских хозяйств в УСРР в 20-х гг. Большое внимание уделяется изучению организации производственной деятельности, влияния обеспеченности рабочей силой, землей на тип крестьянского хозяйства. Автор доказывает, что принцип предпринимательства крестьянского двора состоял в самобытности организации именно производственного процесса, а не в подчинении хозяйства исключительно выпуска товарной продукции.

Ключевые слова: крестьянское хозяйство, организация производства, крестьяне, социально-производственные нужды, сельскохозяйственное предприятие.

Article is devoted organization and production typology of farms in the USSR in the 20-ies of XX century. Much attention is paid to the organization of industrial activity, the impact of security manpower, land to farm type. The author argues that the principle of entrepreneurship peasant was in the identity of the organization is the manufacturing process and not subordinate to the economy solely of production output.

Keywords: farm, production organization, farmers, social and industrial needs, agricultural enterprise.

Метою статті є дослідження організаційно-виробничої типологізації селянських господарств в УСРР у 20-х рр. ХХ ст.

Проблема статті. Дослідження організаційно-виробничої типологізації селянських господарств в УСРР у 20-х рр. ХХ ст. дає змогу вирішення оптимальної структури сільського господарства та розвитку його в Україні.

Проаналізовано статистичні й архівні дані, наукові дослідження та періодичні видання 1920-х рр.

Виклад основного матеріалу. Визначальною ознакою підприємницького типу селянського господарства була сама організація його виробничої діяльності, її мотиваційна та функціональна складова, а не комерційна, тобто прагнення прибутку. Цей аспект не висвітлювався належним чином у 20-х рр., а тим паче в радянській історіографії. «Споживчий» чи «підприємницький» типи господарств розкривали історичну форму сільськогосподарського виробництва з метою задоволення соціально-виробничих потреб селянської родини. Намагаючись спростувати сімейно-трудова теорію, яку обґрунтовували «неонародники» О.В.Чаянов та його однодумці, їх опонент Г.Меерсон писав у 1925 р.: «Перш за все неправильним є твердження сімейно-трудова теорії про те, що кожна селянська родина представляє з себе самодостатню біологічну одиницю, і що додаткову робочу силу отримує вона винятково з відтворення її у власних межах»[6, с.33]. У будь-якому випадку сімейно-трудова організація селянського сільськогосподарського підприємництва була визначальною. Для І.Верменичева селянське господарство належало до категорії «сільськогосподарського підприємництва селянської буржуазії»[1, с.36-53]. Відомий у 20-х рр. дослідник соціально-економічних відносин в аграрному секторі Л.Крицман вважав селянські господарства організацією дрібних виробників, виокремлюючи два важливих критерії – їх функціонального визначення – «власне (своє) або власне (чуже)» [4, с.61-75]. Він мав на увазі наявність засобів виробництва та робочої сили. Напередодні масової колективізації висновки більшовицьких аграрних аналітиків стали значно категоричнішими. Зокрема, Л.Крицман, критикуючи «неонародників» стосовно їхнього тлумачення селянського двору як біологічного цілого, зазначив: «Двори бувають різні: пролетарські, напівпролетарські (бідняцькі), середняцькі, буржуазні (куркульські)» [3, с.7-26]. Дотримуючись класово-формаційної методології висвітлення соціальних відносин селянських господарств, він обґрунтовував наявність їх внутрішніх протиріч, які виявили себе саме у «...тих дворах, які досягли високої ступені розвитку сімейної кооперації, але в яких ця кооперація не переросла поки що в основному в капіталістичну»[3, с.16]. Теза про сімейну кооперацію, тобто про

галузевий розподіл обов'язків і прав між членами селянської родини цікава, яка зайвий раз підкреслювала підприємницький тип її господарства. Марксистський критик і теоретик радянського аграрного питання Л.Крицман доводив власну теорію соціально-економічної диференціації господарств до абсурду. «Внаслідок внутрішні протиріччя селянського двору, – наголошував він, – призводять до того, що відмежовані на становище робітників члени двору виступають проти домогосподаря, прагнучого перетворитися у підприємця, не як пролетаря, не як позбавлені власності, а як власники, що домагаються реалізації своїх прав»[3, с.12]. Поділ селянського двору був явищем типовим, а відносини мали суто майновий характер, а не класовий.

Політично-ідеологічна типологізація селянських господарств, притаманна для марксистської соціально-економічної літератури 20-х рр., перешкоджала об'єктивному їх висвітленню. Там, де варто було досліджувати організаційно-господарські форми підприємництва, вишукувалися класові ознаки. «З методології вивчення диференціації селянських господарств, – наголошував М.Левенштам у 1929 р., – треба виділити дві основних групи питань. Перша – це питання соціально-економічної характеристики окремих соціальних типів селянських господарств. Друга група – це угруповання селянських господарств за окремими ознаками по соціально-економічних або соціально-майнових групах» [5, с.37]. Він допускав можливість «спрямування розвитку диференціації селянства», тобто по шляху капіталістичного підприємництва чи соціалізму. Запропонована ним методика стосувалася розробки статистичних матеріалів, але вона була типовою для визначення типології селянських господарств, беручи до уваги основні об'єкти оподаткування, а не організаційно-функціональні ознаки сімейно-трудова форма сільськогосподарського підприємництва.

В офіційних документах радянських органів влади 20-х рр. зустрічається термін «промислове підприємство» і господарство «підприємницького типу», тобто селянське господарство розглядалося з обох боків: за наявністю промислових закладів і ознак підприємницького характеру (наймана праця, кількість землі, розмір оподаткування тощо) [2, с.106-107]. З'ясовуючи соціально-економічні риси селянського сільськогосподарського підприємництва, ми зосереджуємося на таких його характеристиках, які дозволяють показати об'єктивні можливості для його функціонування в умовах ринку, наявність відповідної матеріально-технічної бази, конкретних суб'єктів підприємницької діяльності. Вона сприймається і трактується нами в контексті організації сільськогосподарського виробництва в рамках селянського двору задля власного забезпечення, а не лише для отримання комерційної вигоди та прибутку.

Для сільськогосподарського виробництва, організованого та забезпечуваного робочою силою селянського двору, основним соціальним пріоритетом було створення економічної бази для його оптимального існування, а принцип підприємництва полягав в тому, щоб наповнити сімейний бюджет, але спираючись на власне господарство. Підприємницьку вдачу селянина зумовлювала специфіка багатогалузевого виробництва, яка склалася історично, не зазнаючи суттєвих змін. Універсалізм селянина-підприємця залежав від типу господарства, від рівня розвитку його галузей, тобто від наявності основних засобів виробництва та робочої сили.

Статистично-економічна характеристика селянських господарств, тобто дані про кількість землі, робочої сили, реманенту, худоби, є пасивною, яка констатує наявність ознак дрібного сільськогосподарського підприємства, але не розкриває його виробничих можливостей. Література 20-х рр. зафіксувала, крім класово-формаційного тлумачення селянського підприємництва, декілька прагматичних підходів. Зокрема, представники організаційно-виробничої школи зосереджувалися переважно на споживчо-трудова типів внутрішньої функціональної розбудови галузей селянського господарства, на його оптимальних розмірах, але не розглядали з точки зору підприємництва, відтак не висвітлювали іншого аспекту – економічної ефективності, тобто спроможності і здатності задовольнити не лише виробничі, а також власні соціально-побутові потреби.

Статистичні довідники 20-х рр., незважаючи на їхню деталізацію, не дають вичерпної відповіді на питання про оптимальну форму селянського сільськогосподарського підприємництва. Його соціально-економічну зумовленість обґрунтував частково О.В.Чаянов, присвятивши прикладним проблемам організації і функціонування селянських господарств ґрунтовну наукову працю[7]. Він виділив два фактори, які визначали оптимальність розмірів селянського підприємства: віддаленість земельної ділянки від садиби та її вплив на собівартість продукції та зростання витрат по мірі збільшення земельної ділянки. Оптимальний розмір залежав від системи землеробства, від ринкової кон'юнктури, від багатьох інших факторів. Наприклад, вартість косовиці з використанням косаря на ділянці до 20 десятин була меншою, ніж косарки, яку ефективніше було використовувати на площі 50-70 десятин. Теоретичні і прикладні розрахунки О.В.Чаянова стосувалися конкретних справ, особливо в умовах

економічного районування та землеустрою. При встановленні оптимальних розмірів підприємств необхідно було дотримуватися норм забезпечення реманентом, худобою, транспортом, загальних витрат, концентрації земельних ділянок, щоб з'ясувати не лише собівартість, а також саму доцільність господарської діяльності.

Селянський двір був історично зумовленою формою соціальної організації його підприємницько-господарської діяльності, а селянське господарство самодіяльним і самодостатнім інститутом сільськогосподарського підприємництва, тому що його засновник і власник займався особисто організацією та здійсненням виробництва продукції, її переробкою та реалізацією. Робота виконувалася переважно силами власного двору, використовуючи його наявних працездатних членів. В офіційних документах радянських органів влади зустрічалися терміни «промислове підприємство» і господарство «підприємницького типу», відтак селянський двір розглядався з організаційно-господарської та соціально-економічних характеристик, тобто за наявністю промислових закладів (млин, крупорушка тощо) та ознак підприємницького типу (застосування найманої праці, кількість землі, її оренди та ін.).

Селянське господарство, беручи до уваги його організаційно-функціональні характеристики, було суб'єктом підприємницької діяльності в галузі сільськогосподарського виробництва. Не прагнення прибутку від реалізації товару, тому що не кожне селянське господарство мало економічні ознаки дрібнотоварного виробництва, а передусім забезпечення внутрішніх споживчих потреб сім'ї становило основну мотивацію організаційно-виробничого процесу.

Принцип підприємництва селянського двору полягав в самотності організації саме виробничого процесу, який мав сезонну циклічність, а не у підпорядкуванні господарства винятково випуску товарної продукції. Її частка становила менше третини валового збору зернових культур, хоча рівень внутрішнього споживання продукції був доволі вагомим, тобто вся діяльність зосереджувалася на організації виробництва.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, основною організаційно-виробничою формою сільськогосподарського підприємництва в УСРР 20-х рр. залишалося селянське господарство. Форми землекористування, які з'явилися після завершення революційних аграрних перетворень радикально змінився характер соціальних відносин в українському селі: було скасовано право приватної власності на землю, ліквідовано поміщицьке землеволодіння, «осереднячено» селянство шляхом економічного обмеження заможних груп, визначено статус сімейно-трудового селянського господарства. Класово-формаційні його оцінки не впливали на реально діючу систему сільськогосподарського виробництва, основною організаційною формою якого виступав селянський двір. Функціонування селянського господарства підприємницького типу визнавали радянські господарські органи – Наркомфін, Наркомзем, ЦСУ УСРР тощо. Усі господарства селян, незважаючи на вартісні та наявні показники їх економічного розвитку, представляли собою приватні сільськогосподарські підприємства. Для керівної партійної верхівки заможне селянське господарство сприймалося як потенційне приватнокапіталістичне підприємство. За основний функціональний критерій вони брали наявність «експлуатації праці», кількість найманих робітників, землі тощо.

Сімейно-трудова організація сільськогосподарського підприємництва залишалася основою матеріального виробництва, від якої залежав внутрішній ринок споживчих товарів. Не соціально-класова типологізація селянських господарств з метою економічного обмеження її верхніх груп мали бути пріоритетом аграрної політики більшовиків, а реальне визнання їх підприємницького типу та всебічна матеріально-технічна база його розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верменичев И. Классовые расслоение и классовые позиции буржуазных и мелкобуржуазных теоретиков // На аграрном фронте. – 1927. – №7.
2. Коллективизация і голод на Україні. 1929-1933. Збірник документів і матеріалів. – К., 1993.
3. Крицман Л. О внутренних противоречиях крестьянского двора // На аграрном фронте.– 1929.– №3.
4. Крицман Л.О статистическом изучении классовой структуры советской деревни // На аграрном фронте. – 1927. – №7.
5. Левенштам М. До питання про диференціацію селянських господарств на Україні // Більшовик України. – 1928. – №8.
6. Меерсон Г. Семейно-трудова теория и дифференциация крестьянства в России на заре товарного хозяйства // На аграрном фронте. – 1925. – №3.
7. Чайанов А. Оптимальные размеры сельскохозяйственных предприятий. 2-е изд. – М.: Новая деревня, 1924. – 87 с.